

Więzi społeczne na Île des Pins (Nowa Kaledonia)

Nowa Kaledonia, geograficznie, etnicznie i językowo będąca częścią Melanezji, wyróżnia się niezwykle różnorodnością społeczno-kulturową. Może o tym świadczyć 27 języków, którymi posługują się Kanakowie, rdzenni mieszkańcy tego terytorium (Maurice Leenhard, antropolog, w 1946 roku naliczył 36 języków, jednakże w wykazie swym zawarł wiele odmian językowych, które w późniejszym czasie zostały pogrupowane przez lingwistów jako dialektałne formy tego samego języka)¹.

Pierwsi mieszkańcy pojawili się na kaledońskich wyspach już 3000 lat p.n.e. Nie mieli oni jednak kontaktu z Europejczykami aż do 1774 roku, kiedy ekspedycja kierowana przez Jamesa Cooka dopłynęła na Nową Kaledonię. W pierwszej połowie XIX wieku wyspami południowego Pacyfiku zaczęli interesować się misjonarze, zarówno katoliccy, jak i protestanccy, oraz poszukiwacze drzewa sandałowego. Kiedy w 1853 roku admirał Febvrier-Despointes² wziął w posiadanie archipelag Nowej Kaledonii w imieniu Francji i Napoleona III, wyspy weszły w skład francuskiego imperium kolonialnego. Nowa Kaledonia wciąż pozostaje pod władzą rządu francuskiego (po II wojnie światowej jako terytorium zamorskie, a obecnie jako zbiorowość *sui generis* w procesie „postępowej dekolonizacji”). Chociaż kontakt Europejczyków z Kanakami niewątpliwie miał wpływ na życie lokalnych społeczności, tradycyjne systemy pokrewieństwa funkcjonują w swojej pierwotnej formie również współcześnie.

Systemy pokrewieństwa na wyspach archipelagu Nowej Kaledonii są, podobnie jak kaledońskie społeczeństwo, zróżnicowane. W niniejszym artykule dokonam charakterystyki więzi społecznych na Nowej Kaledonii, ze szczególnym uwzględnieniem Île des Pins, wyspy znajdującej się na samym południu kaledońskiego archipelagu. Informacje wykorzystane w analizie wyspiarskiego systemu pokrewieństwa zostały zebrane w czasie badań terenowych, które przeprowadziłam na Île des Pins we wrześniu–październiku 2014 roku oraz w marcu–maju 2016 roku. Problematyka związana z więziami społecznymi jest klasycznym tematem zainteresowań antropologów. Chociaż prowadzona przeze mnie praca badawcza dotyczy relacji społeczno-politycznych analizowanych przez prymat rozwoju turystyki, niezwykle

¹ F. Roche, *La communauté linguistique kanak en Nouvelle-Calédonie entre passé et avenir*, *Lengas*, 77 | 2015, <http://lengas.revues.org/829> (dostęp: 10.05.2016).

² Admirał **Auguste Febvrier-Despointes** urodzony w 1796 roku na Martynice, swoje życie poświęcił marynarce francuskiej. W 1852 roku został dowódcą marynarki w Oceanii i u zachodnich wybrzeży Ameryki. Zmarł na pokładzie statku Forte u brzegu Peru w 1855 roku.

często w rozmowach z wyspiarzami pojawiały się zagadnienia dotyczące pokrewieństwa.

Pokrewieństwo jest podstawową instytucją kształtującą życie społeczne na Île des Pins. Jak zauważali moi rozmówcy, związki rodzinne zataczają koło na wyspie, która jest zamieszkała przez około 2000 mieszkańców (z czego 95% stanowią melanezyjscy Kanakowie – Kunié³). Przynależność do danego plemienia, klanu czy w końcu rodziny pozwala na ustalenie porządku w danej grupie. Informacje dotyczące więzi społecznych nie są skodyfikowane, tak więc są przekazywane z pokolenia na pokolenie drogą ustną, co stanowi ważny element socjalizacji. *La Parole*, czyli słowo, mające olbrzymią wartość, łączy grupę z jej przodkami. Wraz z informacjami dotyczącymi relacji w rodzinie przekazywane są również zasady dotyczące innych elementów zwyczaju (fr. *coutume kanak*, ang. *custom*), którym w swoim życiu kierują się Kanakowie, a także inni mieszkańcy wysp Melanezji. *La coutume*, zwyczaj, to sposób życia, zasady dotyczące relacji społecznych, jakie istnieją u wszystkich ludów na świecie. Zwyczaj jest związany z życiem codziennym Kanaków, a także z najważniejszymi momentami w społeczności, takimi jak Święto Ignamu⁴, śluby, narodziny czy pogrzeby. Z tej okazji wygłasza się długie przemowy, wspomina przodków i ich historie. Następuje wymiana słów i darów. *Faire la coutume*, czyli wykonywać zwyczaj, oznacza wejść w relację z drugim człowiekiem albo z grupą ludzi w danym czasie i danym miejscu, okazując szacunek wobec kultury i tradycji. Gest zwyczajowy wykonywany jest z poszanowaniem hierarchii. Odbywa się zazwyczaj między dwiema grupami. Każda grupa wskazuje na jednego reprezentanta, będącego *porte-parole*, czyli rzecznikiem danej rodziny czy klanu.

Filiacja, czyli wzajemny stosunek pokrewieństwa dwóch osób, podobnie jak inne elementy życia wyspiarskich społeczności, ma charakter kolektywny, łącząc ze sobą nie tyle jednostki, co całe grupy (rodziny, klany) między nimi. Jednym ze sposobów zawarcia przymierza pomiędzy klanami był i jest również wspólnie ślub zwyczajowy.

³ Termin Kunié (Kwényii) odnosi się zarówno do nazwy wyspy, jej mieszkańców, jak również języka, którym się posługują.

⁴ Życie kaledońskich plemion podporządkowane jest uprawie ignamów. Pierwsze zbiory i towarzyszące im obchody, w zależności od regionu, mają miejsce od lutego do kwietnia. Święto Ignamu, na Île des Pins odbywające się co roku 19 marca, jest momentem wymiany zwyczajowej pomiędzy klanami każdego plemienia.

W społeczeństwie Kanaków, aby mógł odbyć się ślub kościelny, najpierw musi zostać przeprowadzony tradycyjny ślub zwyczajowy. Jak zauważył Père Gidrol, proboszcz parafii w Vao na Île des Pins, jest to często przeszkodą w zawieraniu małżeństw kościelnych. Dlaczego ślub zwyczajowy jest postrzegany jako utrudnienie? Aby mogło do niego dojść, swoją zgodę na zaślubiny muszą wyrazić szefowie dwóch klanów, do których należą nowożeńcy. Jeśli między klanami doszło do konfliktu, jedna ze stron może nie wyrazić zgody na ślub. Co więcej, przygotowanie uroczystości, w której często bierze udział kilkaset osób, wiąże się z ogromnymi kosztami. Ślub zwyczajowy przygotowany jest przez rodzinę mężczyzny, a w przygotowaniach do uroczystości uczestniczy cała rodzina pana młodego. To do nich należy zorganizowanie uroczystości, zgromadzenie odpowiedniej ilości warzyw (przede wszystkim warzyw bulwiastych, takich jak ignamy, taro i maniok), ryb, mięsa oraz ugoszczenie (setek) przybyłych gości. Zanim jednak dojdzie do uroczystości zaślubin, wujkowie (bracia matki – w języku kwényii (kw.) *pwépwé*) przyszłej panny młodej muszą wykonać gest zwyczajowy u rodziców jej wybranka. Przekazują na ich ręce *la Valise*, „walizkę”, czyli wiano panny młodej, zawierającą ignamy, taro, pieniądze, materiały czy świnię. Ojciec pana młodego również wykonuje gest zwyczajowy w stronę rodziny wybranki swojego syna, dziękując w ten sposób za tę kobietę, a także za dzieci, które urodzi swojemu mężowi. Gest ten również przygotowany jest przez wujków (braci matki – kw. *pwépwé*) przyszłego pana młodego. Chociaż moi rozmówcy w czasie wywiadów podkreślali, że nie liczy się wartość gestu, tylko sam fakt jego wykonania, bycie obecnym i zaangażowanie się w uroczystości, to dla wielu rodzin wydatki związane uroczystością są przeszkodą i uniemożliwiają organizację ślubu.

Po ślubie kobieta przestaje przynależeć do klanu, w którym się urodziła, i od momentu zaślubin przynależy do klanu swojego małżonka. Synowa (kw. *kânéé*) do swoich teściów zwraca się odpowiednio ciociu (kw. *yéyé*) i wujku (kw. *túú*).

W społeczeństwach euroazjatyckich członkostwo w grupie krewniaczej przekazywane jest poprzez krew, zarówno ze strony matki, jak i ze strony

⁵ Zapis terminów w języku kwényii został zaczerpnięty z: F. Ozanne-Rivierre, *Terminologie de parenté proto-océanienne: continuité et changement dans les langues kanak*, [w:] *En pays kanak. Ethnologie, linguistique, archéologie, histoire de la Nouvelle-Calédonie*, red. A. Bensa i I. Leblic, Paryż 2000, s. 70–100.

Ryc. 1. Dzieci z Ile des Pins wykonujące taniec plemienny, 2016 rok. Fot. K. Kania

Ryc. 2. Dzieci z Ile des Pins wykonujące taniec plemienny, 2016 rok. Fot. K. Kania

Ryc. 3. Autorka ze swoją rodziną goszczącą, po wykonaniu gestu zwyczajowego w dniu Święta Ignama, klan Koteureu z plemienia Gadji, Ile des Pins, 2016 rok. Fot. K. Kania

Ryc. 4. Członkowie klanu Koteureu z plemienia Gadjji, Ile des Pins, 2016 rok. Fot. K. Kania

Ryc. 5. Podział ignamów w czasie Święta Ignamu, Ile des Pins, 2016 rok. Fot. K. Kania

Ryc. 6. Święto Ignamu, Ile des Pins, 19 marca 2016 roku. Fot. K. Kania

ojca. W przypadku systemów pokrewieństwa na Nowej Kaledonii krew może nie przekazywać pokrewieństwa, bowiem Kanakowie uważają, że krew pochodzi tylko od matki, tak więc jest przekazywana w linii żeńskiej. Kunié, mieszkańcy Île des Pins, podobnie jak inni Kanakowie, są społecznością, w której system pokrewieństwa jest złożony, częściowo matrylinearny, a częściowo patrylinearny i patrylokalny. Filiacja w społecznościach Nowej Kaledonii jest związkiem wynikającym z prawa zwyczajowego, który łączy dziecko z rodzinami ojca i matki oraz włącza je do klanu (klanu rodziny ojca dziecka). Ten związek stwarza podwójne pokrewieństwo dziecka: pokrewieństwo społeczne z rodziną i klanem ze strony ojca oraz pokrewieństwo biologiczne z rodziną i klanem ze strony matki⁶. To dzięki matce dziecko przychodzi na świat, jednak to dzięki ojcu dziecko otrzymuje imię, dostęp do ziemi oraz swoje miejsce społeczne.

Nowo narodzone dziecko należy do klanu matki do chwili, w której zostanie przekazane klanowi ojca. Dzieje się tak w momencie, w którym gest zwyczajowy wykonany przez przedstawicieli klanu ojca zostanie przyjęty przez klan matki dziecka. Kiedy dziecko zostaje zaakceptowane przez klan ojca, staje się pełnoprawnym członkiem tej grupy społecznej, otrzymując pełnię praw, zwłaszcza tych dotyczących ziemi. Włączenie dziecka do klanu ojca nie oznacza, że klan matki nie ma już do niego żadnych praw. Klan ze strony ojca ma zadanie informować brata matki dziecka o każdym etapie jego życia. Brat matki (kw. *pwépwé*) w społecznościach Melanezji odgrywa bowiem rolę protektora swojego siostrzeńca/siostrzenicy. Jak zauważyła jedna z moich rozmówczyń, „brat matki jest właścicielem krwi dziecka”. Odgrywa on ważną rolę w życiu dziecka, co widoczne jest, jak już zostało wspomniane, na przykład w czasie ślubu. W przypadku dzieci, które urodzone zostały przez kobiety niepozostające w związku z żadnym mężczyzną, filiacja zostaje ustanowiona tylko z matką, a opieka nad dzieckiem należy do klanu ze strony matki.

Imiona nadawane są dzieciom nieprzypadkowo. Mają one związek z jednym z przodków, a wyborem może kierować na przykład zbieżność daty narodzin nowego członka rodziny z datą śmierci danego przodka. Otrzymane imię jest odzwierciedleniem nie tylko genealogii, ale także miejsca, jakie dana osoba zajmuje w klanie. Na Nowej Kaledonii Kanakowie mają imiona zarówno melane-

zyjskie, w językach insularnych, jak i chrześcijańskie, w języku francuskim. Oba imiona widnieją w ich dowodach osobistych (najpierw jest jednak zapisane imię francuskie, a dopiero potem imię w lokalnym języku). Kanakowie często posługują się też różnymi przydomkami, najczęściej w językach lokalnych. W ten sposób moja znajoma wśród rodziny funkcjonuje jako Apo, jej imię w języku nengone (język z wyspy Mare) to Sipatho, z kolei jej francuskie imię to Marie.

Rozumienie jednej z podstawowych relacji w rodzinie, jaką jest rodzicielstwo, różni się w zależności od kręgu kulturowego, w którym się znajdujemy. W społeczeństwach Zachodu jedno dziecko ma tylko jedną matkę i tylko jednego ojca. Gdzie indziej jedno dziecko może mieć wiele matek i wiele ojców. Tak jest w przypadku Kunié. System pokrewieństwa na Île des Pins odznacza się określeniem terminem „matka” (kw. *nènè*) matki oraz wszystkich siostr matki biologicznej, z kolei terminem „ojciec” (kw. *cica*) – ojca oraz wszystkich jego braci. Siostry ojca określane są terminem „ciotek” (kw. *yéyé*), z kolei bracia matki terminem „wujek” (kw. *pwépwé*). Swoje kuzynostwo dziecko (kw. *nii* („syn”), *nôrô/nèé* („córka”)) nazywa odpowiednio braćmi i siostrami, jeśli ich rodzice są rodzeństwem tej samej płci. Na przykład syn mężczyzny A i córka mężczyzny B będą dla siebie rodzeństwem, jeśli mężczyźni A i B są braćmi. Podobnie stanie się w przypadku kobiet C i D mających dzieci, jeśli kobiety te są siostrami. Jednakże dzieci rodzeństwa przeciwnej płci – mężczyzny F i kobiety G – będą kuzynami. Dzieci rodzeństwa zwracają się *mômwâ* do swoich starszych, w hierarchii klanowej, kuzynów i braci. Na przykład córka mężczyzny B będzie zwracała się *mômwâ* (co oznacza ‘starszy’, ‘duży’) do syna mężczyzny A, jeśli mężczyzna A jest starszy od mężczyzny B. Syn mężczyzny A może być młodszy od córki mężczyzny B, jednak w hierarchii klanowej znajduje się wyżej, dlatego też określany jest terminem *mômwâ*. W ten sposób dziecko najmłodszej osoby wśród rodzeństwa będzie nazywało *mômwâ* wszystkich swoich kuzynów, będących dziećmi starszego rodzeństwa jego rodzica. Może się zdarzyć, że dziecko to będzie zwracało się w ten sposób do swojego młodszego wiekiem kuzyna. Istnieje również określenie pozwalające określić młodszych kuzynów. Wspominany już syn mężczyzny A będzie się zwracał do córki swojego wujka *tunàra* („moja młodsza siostra”), ponieważ wujek ten jest młodszym bratem mężczyzny A. Do swojego młodszego brata lub kuzyna zwracałby się, używając terminu *tira*. Do swojego dziadka i babci wnuk (kw. *xéé*) zwraca się *pwépwé*. Określenia,

⁶ F. Trolue, *Filiation*, [w:] *101 mots pour comprendre La coutume kanak et ses institutions*, red. L. Wamytan, A. Leca i F. Faberon, Numea 2016, s. 110–111.

które zostały przedstawione w niniejszym artykule, są respektowane przez mieszkańców Île des Pins. Używanie odpowiednich terminów w codziennym życiu pozwala Kunié pamiętać o miejscu, jakie każdy zajmuje w obrębie klanu.

Społeczności Nowej Kaledonii charakteryzuje również patriarchat⁷. W świecie zwyczajowym dominują mężczyźni, którzy są zarówno szefami klanów i plemion, jak i członkami tradycyjnych rad zwyczajowych i „starszyzny”. Także w senacie zwyczajowym⁸ obecnie nie zasiada żadna kobieta. Przemiany społeczne w ostatnich dziesięcioleciach ukazują jednak, że kobiety są coraz bardziej aktywne w sferze edukacji, uzyskując często lepsze wyniki na maturze niż uczniowie płci męskiej. Zwiększony udział dziewcząt w edukacji pozwala im na poszerzenie wiedzy dotyczącej ich praw, a także, dzięki zdobytym kwalifikacjom, umożliwia im podjęcie pracy. Pojawia się jednak pytanie, czy autentyczne społeczeństwo Kanaków może się obyć bez prymatu „starszyzny” oraz czy całkowite zniesienie struktury patriarchalnej nie doprowadzi do powstania społeczeństwa zatomizowanego i indywidualistycznego, na wzór współczesnych spo-

⁷ A. Leca, *Patriarcat*, [w:] *101 mots pour comprendre La coutume kanak et ses institutions*, op. cit., s. 174–175.

⁸ Senat zwyczajowy, organ konsultacyjny i ustawodawczy, składa się z szesnastu członków reprezentujących osiem rad zwyczajowych kaledońskiego terytorium. Zadaniem senatu zwyczajowego jest m.in. rozpatrywanie ustaw krajowych regulujących kwestie dotyczące rdzennych mieszkańców Nowej Kaledonii.

łeczeństw Zachodu. Od czasów kolonizacji mieszkańcy Nowej Kaledonii konfrontowani są bowiem z różnymi systemami wartości. Z jednej strony tradycyjne wartości i zwyczaje są nadal bardzo ważne dla Kanaków, którzy praktykują je w codziennym życiu. Jednocześnie, mając do czynienia ze zjawiskiem globalizacji, mieszkańcy Île des Pins, jak również innych wysp kaledońskiego archipelagu, dążą do znalezienia równowagi pomiędzy swoimi tradycjami a stylem życia zachodnich społeczności.

Bibliografia

Leca A., *Patriarcat*, [w:] *101 mots pour comprendre La coutume kanak et ses institutions*, red. Léon Wamytan, Antoine Leca i Florence Faberon, Numea 2016.

Ozanne-Rivierre F., *Terminologie de parenté proto-océanienne: continuité et changement dans les langues kanak*, [w:] *En pays kanak. Ethnologie, linguistique, archéologie, histoire de la Nouvelle-Calédonie*, red. Alban Bensa i Isabelle Leblic, Paryż 2000.

Roche F., *La communauté linguistique kanak en Nouvelle-Calédonie entre passé et avenir*, *Lengas*, 77 | 2015, <http://lengas.revues.org/829>, (dostęp: 10.05.2016).

Trolue F., *Filiation*, [w:] *101 mots pour comprendre La coutume kanak et ses institutions*, red. Léon Wamytan, Antoine Leca i Florence Faberon, Numea 2016.